

DUDÁS KALMAN

EGY CSILLAGKÉP IGÉZETÉBEN

A 85 ÉVES MIROSLAV KRLEŽA KÖSZÖNTÉSE

Elnézésüket kérem, hölgyeim és uraim, mindenekelőtt e referátum subjektivitásáért, noha úgy vélem, a vallomás zöngéje itt korántsem véletlen: személyes vonatkozások sugalmazták, vetületük viszont értelemszerűsítő.

Magyar költőnek lenni a királysági Jugoszláviában — mi tagadás — egyértelmű volt annak idején a fiatal Krleža khueni állapotokra vonatkozó megállapításával: „gyarmati konflislióként vontatható a mások hintáját”. E metafora igazságát fiatalon sejtették már velem a tapasztalások, gyanúm azonban csak akkor vált felismeréssé, amikor zágrábi egyetemi hallgató koromban behatóbban kezdtem ismerkedni Krleža műveivel. Figyelmemet erre az egyedülálló írói kifejezésre Szenteleky Kornél fordította, a vajdasági magyar irodalom mentora, amikor is szemelvényeket kért tőlem Krleža költészetéből a Kalangya számára. A szabadkai Napló közölgette már vasárnapi mellékletében a horvát líra jeleseit az én tolmácsolásomban, és mégis: mind halogattam teljesíteni a sugalmazott feladatot. A Mester közismert szigorától tartottam volna ösztönösen? Vagy netán a képtelenség szorongásától, hogy az ő forradalmiságát már alkatomnál fogva sem követhetném, ha csak rossz tanítványként nem? Mint nemzetiségi költő ezzel — akkor — amúgy sem barátkozhattam meg. A körülmények szeszélye folytán aztán úgy esett, hogy karácsony tájt elkészült mégis az a féltucatnyi fordítás. Mint kispénzű diák — apámat a spanyol vitte el, kossuthos kiskun nagyapámat, a dacos ellenzékit pedig még a gazdasági válság éveiben is duplán adóztatták csak azért, mert 1920-ban az új államra nem volt hajlandó letenni mint községi előljáró az esküt — kénytelen voltam a Studentski domba meghúzódni, ahol olcsón lakhattam. Lakótársaim — csupa Krleža-rajongó — ösztönözésére le is gépeltem fordításaimat és elküldtem Szivácra. De ők szorítottak Krleža még intenzívebb olvasására is, amikor látták, hogy a francia líra és próza jeleseit nagy érdeklődéssel bújom...

Felejthetetlen pillanat egy fiatal poéta életében! 1933 egyik májusi napján a dekanátus titkárnője nyitott be Hondl professzor fizikatermébe s közölte az előadóval: Krleža úr hívatja a telefonhoz D. K. urat... A hirtelen támadt moraj a meglepetésé volt, jóllehet évfolyamtársaim tudtak irodalmi tájékozódásomról, nekem azonban abban a pillanatban fogalmam sem volt, mért hívhat engem Krleža a telefonhoz. Elfogódottan indultam hát az iroda felé. Jelentkezésemre aztán — vagy inkább a lázas hangomra? — csillapítólag hatott Krleža felejthetetlen közvetlensége: „A, to ste vi, Kalmanc?... De hogy mindjárt a tárgyra térjek: ha nincs valami okosabb programja vasárnapra, fiatalember, szívesen látjuk önt, Bela és én, úgy két óra tájt az asztalunknál.” Okosabb program, amikor Krleža vendége lehetek! — gondoltam, s meglepően magabiztosan ezt feleltem: „Köszönöm, Krleža úr, pontban kettőkor ott leszek.” A címét meg se mondta... feltételezi, hogy tudom. Tudtam is. Jól ismertem azt a háromemeletes házat a platanos Kraljica Marija utcában — akkor már a Gundulićevában laktam: mint egy jómódú család gimnazista lányának korrepetitora elhagyhattam a nem éppen kényelmes intézeti diákszobát.

Érintőt vonni is képtelenség itt ebben a referátumban arra a kör-
ívre, amely sejtethető, mi mindent szívtam magamba Krleža műveiből
szomjas szivacsként alig fél esztendő alatt. Es mégis: amit nemcsak
a fiatal horvát írók körében hallhattam róla, de lépten-nyomon a város-
ban is, rajongóitól és ellenzőitől egyaránt, miszerint a Mester bizony-
bizonyszámíthatatlan, roppant szeszélyes, hangulata változékony, s ha
rossz napja van, kíméletlenül őszinte, mi több, kritikus is alkalmi beszélő-
társával szemben kimért, elutasító stb. stb. Nos, mindez kissé elbátor-
talanított első látogatásom küszöbén, jöllehet élt bennem a meggyőződés,
miszerint jobban ismerhettem őt a műveiből emberként is, mint a job-
badán csak hallomásra hivatkozó zágrábiak.

A krležai csillagképben nekem addig, de azóta is, a *Trilógia* és a
vele szövült keretnovellák tündöklése jelentette az írásművészet lenyű-
göző élményét. Az *Agóniát* és a *Léát* ötször is láttam Gavella rendezésé-
ben, a *Gospoda Glembajevit* (mármint a *Glembay Ltd-t*) pedig még több-
ször — egyszerűen nem lehetett nem éreznem, hogy Krleža drámai kife-
jezésében is par excellence költő, aki a szociális tartalmat úgy ötvözi köl-
tőivé, mint senki más az általam addig ismert drámaírók közül. Többek
közt ez is nyugtatóan hathatott rám, amint azon a vasárnapi napon első
találkozásomra indultam a májusi platánok alatt.

Krleža a szalonban fogadott, közvetlenül és szemlátomást jó han-
gulatban; sajátos szakálla felett, amit ismertem is Babic portréjáról,
mosoly derengett, amint megkérdezte, hogy s mint telnek napjaim Zág-
rában; hogy érzem magam mint fiatal magyar költő a Sljeme alji vá-
rosban; sokat olvasok-e, és kik a kedvenc íróim? A szalonszöveget asztal-
káján, miközben elfogulatlanul válaszoltam, a Kalangya legújabb szá-
mát pillantottam meg, s amint érte nyúlt és felém nyújtotta, már tud-
tam, minek köszönhetem a meghívását. „Ezt a maguk Szentelekyje küldte
nekem Szivácról. Leveléből tudtam meg, hogy ön a bölcsészgyógyszer-
szeti kar hallgatója... Most legalább közelebről is megismerhetem azt
a fiatalembert, aki lám, Petőfi nyelvére fordítja a verseimet.” S ekkor
hirtelen magyarra váltott: „Tudni kell, hogy én ma is szívesen beszélek
magyarul... Hanem gratulálok: nemcsak szépek, jók is ezek az átköl-
tések. Hibátlanok.” Bevallom, ilyen elismerő szavakat hallani tőle, a köz-
ismerten „fukar” dicsérőtől: boldoggá tett. Bela Krleža közben aperitív-
val kínált, majd később, a beszélgetés, már hármásban az ebédnél meg-
lehetősen rapszodikusan folytatódott, de főleg a vendégül látó művész-
nök alakításairól a férje darabjaiban. Visszatérve a szalonba, Krleža mintegy
mellékesen — emlékszem — ezt kérdezte: nem foglalkozom-e a gondo-
lattal, hogy lefordítsam valamelyik drámáját a *Trilógiából*, mert — úgy-
mond — véleménye szerint tárgyuknál fogva is érdeklődésre tarthatnak
számot Budapesten. Szerényen jegyeztem meg: nagyon is foglalkoztat
mind a három drámája, de lefordításukhoz alaposan fel kell készülnöm.
Nem kis feladat! De szerintem a Glembay uraság ma még aligha elkép-
zelhető a pesti színpadon...

Benyomásaimról — a hat óráig elhúzódó beszélgetés igazán bővel-
kedett bennük! — írnom kellene, fordult meg a fejemben nemegyszer
a változatos témák és motívumok torlódása során, mert nemcsak a jugo-
szláv irodalom került szóba, a jobb és bal szárnyon zajló eseményeivel,
hanem a magyar, a szovjet és a nyugati irodalmak is. Krlezátt akkortájt
érte hevesebbnél hevesebb támadás mind a jobb, mind a bal oldalról:
érdeklődéssel vártam hát válaszát az ezzel kapcsolatos kérdéseimre.
Tüzetesen kifejtette nézetét a szocialista irodalomról és a vele kapcsolatos
ars poeticájáról (később a *Dráva menti motívumokban* láttam viszont).
Épp azokban a napokban volt Dubrovnikban a PEN kongresszusa. Ennek
kapcsán került aztán szóba Toller és Kosztolányi. Krleža lezseren, ám
meglehetősen élcesen mondta el, hogyan fog majd elnökölni Kosztolányi,
négy év múlva, a PEN budapesti ülésén... miközben az országban válto-
zatlanul mérhetetlen a magyar nyomor stb. Elmondta első találkozá-
sukat is, az 1917-belit, amikor a frontról jövet a Logodi utcában kereste
fel költőnket. (Hadd jegyezzem itt fel, ezt az emlékezetes találkozást
Krleža merőben másképp rögzítette, harmincegynehány év múltán, az

emlékirataiban, mint ahogy nekem azon a vasárnap délután elmesélte.) Szavaiból én akkor kiéreztem rokonszenvét *A szegény kisgyermek panasza*i szerzője iránt, s ama látogatás „kiábrándító” motívumának halatára nem mulaszthattam el, hogy meg ne jegyezzem: Most már értem, mért bánt el olyan kurta-furcsán Kosztolányival az újabb magyar irodalomról írt cikkében. (Erről akkor nem vitakoztunk, de később csaknem minden találkozásunkon igen.) *A Bankett Blitvában* olvastát követő látogatásomkor meg is jegyeztem: azt a bizonyos találkozását Kosztolányival — persze áttételesen — másképp mondja el a regényében... Csak mosollyal válaszolt.) A szovjet irodalom kapcsán került szóba oroszországi kirándulása, bátor voltam megjegyezni: „Igazán jönnek és hitelesnek én csak a Megérkezés... értekezésszerű írását tartom benne prousti érzékenységgel felidézett reminiszccenciának... Anna Ignyatyijeva rajza »csak« markáns, noha benne van az egész osztály agóniája...” Elgondolkozott, de nem vitatta észrevételeim igazát. Később az időszerű jugoszláv és európai eseményekről beszélt. Hanem... nem is annyira a felmerült témák taglalásában nyilvánuló krležai különvélemény volt az, ami megragadott: a művészi kifejezés jelenléte a lenyűgözőbb... élő szavának gondolati és érzelmi sodra — mert rögtönözve is úgy beszél mindenről, mintha csak írna: a fogyhatlan asszociációk rajzó sokaságával, színességével, egymásba fonódásával váltva ki az írásaiból ismert szuggesztivitást. Varázsát csak növelte a sziporkázó szellemesség, ahogy egy-egy motívumra reagált, ahogy egy-egy aktuális jelenségben láttatta az általánost, az összefüggések lényegét, egy polihisztor és enciklopedista elme megannyi telitalálatával. És nyomon követni az ad hoc művészi alkotásnak ezt a dialektikus modulálását... igen, ez egyértelműen az a fényforrás, az alkotó erőnek az a kisugárzása, ami az ismeretek interferenciájával világítja meg a szemünk előtt a nagyság titkait... A társaságában töltött négy óra meggyőződött: ez a negyvenéves író olyan alkotó kvalitásait villantotta fel előttem, amilyen kevés van manapság talán még a nyugati irodalmakban is.

Meg kellene ismertetni közösségünkkel ezt a nagy horvát alkotót — tűnődtem magamban távozóban —, de hogyan? Hiszen kiadónk sincs! A Kalangya-kiadások is nagy áldozatok árán jelenhetnek meg, a fordítóké meg egyszerűen elképzelhetetlen... Látogatásom hatása alatt mégis eltökéltem: lefordítom *Filip Latinovicz hazatérését*. Akkoriban ismerkedtem meg Ember Jánossal, a szabadkai, balos egyetemi hallgatóval. Meg is állapodtunk, ott mindjárt, az Egyetemi Könyvtárban, a munkamegosztásban: szigorlata nem lévén, ő vállalja a regény nyersfordítását, a fogósabb helyek átültetésében besegítek, s ha megleszünk vele: átstilizálom — persze egybevetéssel — és elküldöm a kéziratot Szivácra. Ősi szigorlatomik el is készült a közös munka, de már nem volt kinek eljuttatnom: Szenteleky augusztusban eltávozott. 1939-ben még találkoztam a kézirattal Ember íróasztalán, de társam negyvenegyes eltűntével kéziratunk sorsa is betelt.

A harmincas évek végén a jobbratolódás a jugoszláv politikában is mind nyilvánvalóbb lett, a profasiszta viszonyok közt aligha lehetett gondolni többé Krleža magyar bemutatására... És váratlanul épp ekkor ért sugárnyi kis remény: Móricz Kelet Népében cikk jelent meg Krležáról Németh László tollából; valószínűleg Herceg János hívhatta fel a figyelmet Krleža Ady-tanulmányára. Németh a lényegre tapint: „A kelet-európai szempont teszi számunkra érdekessé Krleža Ady-tanulmányát. Ady európai helyét pedig talán idehaza sem határozta meg senki szabatosabban” — állapítja meg (1939-ben) *Krleža Adyról* című írásában, „A külföldi irodalomnak aligha van hasonló súlyú Ady-tanulmánya...” Az *Esszék* 1933-as kiadásának margójára ezeket írja Krležáról: „Ebben a könyvben egyszerre hét-nyolc arcvonalon küzd: mint nyugati kalauz Thomas Mann, Proustot, Bernard Shaw-t magyarázza; mint képzőművészeti kritikus Goyát és az egykorú horvát festőket; irodalomtörténeti tanulmányaiiban egy új horvát irodalomtörténet vázlata szorul belé; szövegeibe műfordításokat iktat be (a mai német líráról szóló esszéhez több mint száz teljes versfordítás a példatár); történeti egybevetései és szociológus rohamai

sokszor már a tanulmányforma kárára vannak... Hogy megérthessék, félbe-félbeszakítja magát, apró kurzusokat rendez, az elemekre oktat, vitáz, összehasonlít... A fénymáz nem olyan hibátlan, a szenvedély azonban komolyabb, mint újabb esszéíróinknál... A legnagyobb érdeme előttünk: erős kelet-európai szempontja..." Alig egy évre rá pedig ezt olvashatjuk *Hid a Dráván* című írásában: "...Krléža folyékonyan beszéli a művelt világ nyelvét. Nekem a kelet-európaiságban volt mesterem. Nekünk magyaroknak bizonyára vannak írónk, akik a nyugati irodalmakhoz kevesebb elmélettel és több formaérzékkel nyúlnak, a kelet-európai szempont azonban egy írónknak sincs ennyire a vérében... Krléža épp ezért nagy tanulság. Ő nem engedi elfeledniünk, hogy ami a mappán és utánozhatóságban szomszéd, valójában még igen-igen messze lehet, s mi, a nyugati civilizáció bástyái alatt kínlódó népek, kusza-megoldatlan múltunkkal, még azt is másképp éljük, amit látszólag a Nyugattól veszünk át." A jelképes című *Most, punte, silta* programírásában nem véletlenül hivatkozik épp Krléžára. A Glembayakról ír, illetve a glembayizmusról: „Ami engem fölka-vart: mégsem az érdekes írói módszer, hanem a magyar és a horvát helyzet kísérteties párhuzama... s nemcsak a magyar: a cseh, lengyel, osztrák Glembayakra kell gondolnom..."

Ezeket a cikkeket már Krléža „horvát vidékén” olvastam (Virovitica, Karlovac, Čakovec); amióta Zágrábból elkerültem, vajmi keveset fordítottam tőle, annál lázasabban olvastam újabb műveit: a festő-regényétől merőben elütő *Az ész határán* és *Bankett Blitvában* c. regényeit, esszéit, *Dialektikus Antibarbusát*; s közben-közben, ha Zágrábba vitt utam, föl-fölkerestem. Negyvenben — ha jól emlékszem — a Palace Szálló éttermében találtam rá — „Min dolgozik, fiatalember?” — kérdezte borúsán. Hogy kedvre derítsem, magyarul válaszoltam: „Krléžából készülök... a Krléžáról!” Nem kellett magyaráznom, mire célzok... hogy közeledőnek látom az időt, még hozzá hamarosan az alkalmat is, hogy megszólaltassam a magyar Glembayakat... Egy fiatal horvát költő, valahányszor hazalátogatott a Muraközben élő szüleihez, felkeresett Csáktornyan, bőrdődjében mindig átcepesztett jó néhány Krléža-folyóiratot. Kockázatos csemege: mindketten tudtuk. A Plamen, Književna Republika, Danas és a Pečat volt aztán, ügyeleteim alatt, az én tiltott csemegém negyvennégy tavaszáig. Március 21-én egyik szobrász barátommal néztük a gyászos defilét: a varazdi hídon át bevonuló hitleri szoldateszktát, s elkeseredettségünkben, s tán akasztófahumorból is epés megjegyzéseket tettünk a „szövetséges okkupátorra”. Nyilván besúgó feljelentésére, még aznap házkutatás: nála is, nálam is. A Gestapo-tiszt semmi árulkodót nem talált a könyvtáramban: a folyóiratokat a patikában rejtegettem. Nem kellett sokáig rettegnem a következménytől: tíz nap múlva bevonultattak, tartalékos tisztí rangom nélkül, a keleti frontra induló 111-es tábori kórházhoz. Egyetlen könyvet vettem magamhoz: a *Glembajevit*. Kórházunk a Kárpátok keleti lejtőjén állapodott meg: Dolinában, egy volt lengyel gimnáziumba szállásoltunk be. A közeli frontról éjjel-nappal érkeztek a sebesültek, a magyar hadisten áldozatai. A mészárlás krléžai élménye immár az enyém is. Ő a verseibe menekült előle, én kábítószerekhez folyamodtam: a *Trilógiát* fordítottam. Éjjel dolgoztam, a gyógyszeres ládák, a sebészeti osztály tőszomszédságában, sokszor hajnalig körmölve, míg elmerevült ujjaim közül ki nem hullt a toll. Munkám közben a szöveg fölé odaidéztem a zágrábi előadások jeleneteit, képestül-hangostul, a teljes élményhangulatban aztán nem is igen volt nehézségem az átültetésnél. Beregszászon, visszavonulóban, aztán legelőpeltem mind a három drámát, három példányban. Egyiket — minden eshetőségre — elküldtem egyik pécsi barátomnak, a másikat haza, Kishegyesre, a harmadikat magamhoz vettem. A kórház, a viszontagságos pasli után, a Vág menti Nagybitcsén üzemelt tovább. 45 tavaszán huszadmagammal átkeltem a Szvorov partizán-csoporthoz; egy éjjeli akción, a Javornyikban, megáradt patakot úsztunk át, s a kézirat a hátizsákomban hasznavehetetlenné ázott. Hogy a Pécsre küldött példány megmaradt, és 47 tavaszán Krléža kezébe került, arról maga a Mester értesített az év június 21-én kelt levelében:

„Major Tamás, a NSZ igazgatója az ön fordításában tervezi bemutatni, elsőnek a *Glembayakat*, melynek második fölvonását magam is hallottam pécsi vendégszereplésünk estjén, ez év áprilisában.”

Az év nyarán — már nem emlékszem, milyen alkalomból, ki és miért — a *Trilógia* novellaanyagának fordítását kérte tőlem Pestről. Az Adriáról jövet meglátogattam Krležát; ő sem tudott a dologról, mármint a ciklus novelláinak fordításáról. Beszélgetésünk során — Sinkó Ervin társaságában — szinte szó szerint megismételte, amit a levelében írt: a NSZ az én fordításomban mutatná be a drámáit, évente egyet-egyet.

A történelem politikai párkái azonban tettek róla, hogy még tizenkét évig ne kerüljön színpadra Pesten Krleža-dráma... Mikor aztán az áldatlan feszültség enyhültével a jelek szerint nem késhetett már sokáig az alkalom sem, irtam Krležának: a Nemzeti Színház elővette a darabjait, s kérem, autorizálja a fordításaimat.

1956. szeptember 26-i válaszában Sinkó Ervinnek tett ígéretére hivatkozik. Sinkó Irma lefordította ugyanis a *Glembayokat* s ő megígérte, Stupica azt hozza majd magával, ha rendezni jön a darabot. Nem tudtam mire vélni ezt a pálfordulást — hiszen a TI határozatát megelőző évben még res gestaként beszélte a fordítói jogomról. Csak nem azt nehezményezte, hogy családi okok miatt átjöttem Budapestre? Azért már megbűnhődtem itt, szabadságvesztéssel, méltánytalanság lenne, ha most még ő is sújtana érdeke szeszélyes fordultával... Válaszában nem is érintette többé az autorizálás kérdését. Hanem elégedettségéről írt, megkapta s elolvasta a *Glembay család*ot. S miután szinte okolt levele elején a ciklus feldarabolásáért, s a keretnovellák megjelenítése miatt (mintha én tehettem volna róla!) — vajh, a jogmegvonás enyhíthetéképpen? —, áttért a megküldött recenziók érdemi részére, majd ezt írta: „...Hát igen, ma sem mondhatok egyebet, mint amit már évekkkel ezelőtt is elismertem: az ön szövege híven tükrözi prózai írásaim lírai ütemét. Ez a munkája is jeles műfordítói munka...” 67 őszén az Európa kiadó megjelentette a *Glembay Ltd*-t, mint ígérte is Krležának, a Világirodalom Kiskönyvtára sorozatában. Elküldtem neki. Minthogy jóval annak előtte, hogy nyomdába került a kézirat, kiegészítést is írt az első felvonáshoz, annál meglepőbb volt: nyugtázva a könyv vételét, hét kérdést intéz az illetékesekhez, — lennének a hét kérdés tolmácsolója! Ime a tolmácsolandó hét kérdés: „1. Minek az alapján jelentetik meg az én művemet külön-külön, hiszen a *Trilógia* a prózával képezi szervesen azt a művet? 2. Hány példányban jelent meg a *Glembay család*, és hányban a *Glembay Ltd*? 3. Mikor került forgalomba az előbbi (június?) és mennyi fogyott el belőle eddig? 4. Hány könyvemet szándékozik még kiadni a Kiadó szerzői jóváhagyásom nélkül? 5. Hogyan képzeli el az urak üzleti kapcsolataink további alakulását? 6. Ki fordítja és ki adja ki a *Filip Latinovicz hazatérését*? 7. Minek az alapján játssza a NSZ a *Glembay Ltd*-t az ön fordításában?” — Ez a levele, 1958. december 11-i keltezésű, voltaképpen tárgyalanná vált: a kiadó már rendezte közben a Szerzői Jogvédő útján a rendezendőket, Stupica már jócskán benne volt a próbázásban. Válaszomban csak erről értesítettem: „Major elolvasta Sinkó Irma fordítását, melyet Ön nyújtott át Stupicának, elolvasta a riválisaimét is, akik értesülvén a rendező érkezéséről, gyorsan lefordították a *G. Ltd*-t. Függetlenül a köztünk történt megállapodástól — 1947! — a színház igazgatója, most újra elolvastván, az én fordításomat adta a rendező kezébe az olvasópróbán. Voila tout ce qui est.”

Ez ellen most már aligha opellálhatott a szerző. Ekkor már kezdem érteni, mért áll a Mester odaát a „nehéz” ember hírében. De hogy teljes legyen ebéli meggyőződésem, valamelyest még hozzá is járult: a 10% ossztantiemből mindössze kettőről hajlandó lemondani a javamra! Óvatolás helyett szorgalmasan küldözgettem neki a bemutatott megelőző interjúk, cikkek és nyilatkozatok újságkivágatait; belőlük láthatta, drámájának bemutatója esemény lesz a NSZ történetében. Tudtam arról is, hogy Stupica elragadtatással írt neki a szereplők művészi kvalitásairól. A szerző minden jel szerint megnyugodhatott: változtatott a tantiém-osz-

tozkodáson is. Sőt, karácsony előtt érkezett levelében afelől érdeklődik: figyelembe vette-e a rendező a pesti bemutatóra kibővített első felvonás szövegét?

A *Glembay Ltd* bemutatója — 1958. január 29-én — valóban páratlan siker volt. (Krleža évek múltán is sajnálta, hogy makacs csúza miatt nem jöhetett át a bemutatóra.) Nemcsak a napilapok, a folyóiratok is érdemben méltatták a szerzőt. Nemkülönbön a rendezést és a művészegyüttes kiemelkedő teljesítményét. Szinikritikusaink színe-java (Nagy Péter, Ungvári Tamás, Bajomi Nagy, Hegedűs Géza, Illés Jenő, Imre Katalin, Maar Gyula, Kristó Nagy István stb.) beszámolója mellett mintegy száz írás tanúsítja a dráma élményt jelentő szakmai és közönségsikerét.

Krležát akkor már ismerte az olvasóközönségünk, a *Glembay család* után megjelent *Filip Latinovicz hazatérése*, a *Horvát hadisten* ízelítőnek sem volt már kevés; a bennfentesek emlékezetében felelevenedhettek Németh László írásai Krležáról. Méltán hivatkozik azokra is Kristó Nagy a Petőfi Múzeumban 1973-ban rendezett Krleža-kiállítás katalógusában: „Ez ezek a Németh által rajzolt portrék nagyon is megnyerőnek hatottak: Krleža egyszerre volt társadalmi és egyszerre modernül irodalmi. A Glembay-ciklusnak sok különféle elemből összetevődő körképe látatlanban is rokonszenvesebb (mert korszerűbb) volt számunkra, mint a nagy családregények, amelyek közül persze megint csak épp a kelet-európaiak hiányoztak... A frivol tréfa Krleža „magyarságáról” ezáltal lesz mégis valamiféle valóságga: helyettünk is figyel bennünket, a mi írónk helyett is írt a magyar közelmúlttól, mégpedig úgy, hogy távlatba is volt — hiszen kívülről, kissé a távolból nézett. De belülről is, hisz úgy ismerte a magyar társadalmat, mint mi magunk. Úgy? Még jobban, s nemcsak azért, mert más nép fiaként találkozott velünk s tekintett közös (monarchia-beli) múltunkra, hanem azért is, mert nagy író lévén: eleve jobban látta a lényegét, mint a legtöbb értelmiségi, köztük megannyi politikus, történész vagy szociológus, de meg tudatos író lévén: a marxizmus módszerével látva és látatva vizsgált bennünket (éppúgy, mint saját hazáját), tehát hitelesebb képet alkotott, mint sok más író. A tehetséghez, éleslátáshoz aztán még valami járult: a páratlan műveltség, amely úgy szól a monarchia s utódállamai — köztük Magyarország — egész magaskultúrájáról, vagy akár sznobos nagy- és kispolgári félműveltségéről, divatjelenségeiről, hogy ezzel éppúgy tud ábrázolni, jellemezni, megítélni, sőt karikírozni, mint tanítani... Nem, nálunk senki sincs, aki minderre s ilyen tudatossággal képes lenne, lett volna... Krleža életművére föltétlen szüksége van a magyar olvasónak: csakugyan szinte hézagpótló — a mi irodalmunkból az, amit ő csinált, igencsak hiányzik... Ezért érezzük őt a magunkénak.”

Ilyen és hasonló hangnemben értékeli Krleža életművét számosan az egyetemes magyar kritikában. Hogy csak néhányat említsek: Veres Péter *Olvasónaplójában*; Sinkó Ervin az újvidéki Forum 1964—65-ös kiadásában megjelent Krleža-válogatás előszavában; Lőkös István, aki tanulmánykötetében — *Hidak jegyében — Krleža Hungaricáit s az Egy gyermekkor Agramban* c. remekét elemzi; Nagy Jenő, a *Zászlók* recenzense a Nagyvilágban; Varga József a Kortársban, Vujicsics D. Sztoján a *Jelenkorban*; e sorok írója három írásában is, a romániai Veress Dániel a Krleža-válogatásról írt beszámolójában. De legtöbbet, és legértőbben Bori Imre, Krleža kiváló ismerője. (Monográfiájára még visszatérek.)

Krleža két drámája: a *Léda* és az *Agónia* az én fordításomban várt a NSZ dramaturgiájánál bemutatásra. A Madach Színház mit sem tudva erről, 1964 tavaszán próbázni kezdte az *Agóniát* Csuka Zoltán és Vujicsics D. Sztoján fordításában. Bemutatója — Stupica rendezésében — éppolyan siker volt, mint a rákövetkező év január 29-én a *Lédáé* a Katona József Színházban. A három Krleža-dráma közül a *Léda* volt legtovább műsoron: hetvenszer játszották. Előzőleg — 1963-ban a Szabadkai Népszínház is bemutatta már, művészegyüttese Szegeden és Szolnokon is szép sikerrel vendégszerepelt vele. Az *Agónia* tévéváltozatát a kitűnő Dömölky János rendezte 1976-ban. Ugyancsak ő kezdte rendezni, ezekben a napok-

ban, a *Léda* tévéváltozatát. A *Glembay Ltd* színre került — 1975-ben — a Temesvári Magyar Színházban is. Tévéváltozatát a közeli években tervezi elkészíteni Dömölky.

A sajtófigyelő adatai szerint a Krleža műveivel, bemutatóival és a Mester három budapesti látogatásával foglalkozó cikkek, interjúk, ismeretesekek, tanulmányok stb. száma több százra rúg.

Kritikánk tükrében az utóbbi években már-már teljesnek látszott Krleža írói-alkotói rangja. A népszerűsége is. Nagyságának méreteit, életművének arányait azonban Bori Imre monográfiája láttatja velünk hiánytalanul. Bori könyve: fejezetekben követi nyomon Krleža fejlődési útját: a zseniális kisiútól az Őriáig. E fejezetek időrendi sorban taglalják az író útszakaszainak természetét, de olyanképpen, hogy a fejezetekben megvilágított anyag rétegeződöttsége szerint korrespondálva fókuszokban találkozunk a többiekkel, megfelelő és egyező motívumok sugárzásával. Elemző munkájában az érthetőség kedvéért Bori rámutat a krležai mű ama jellemzőire, amelyek vonatkozásban vannak a magyar irodalom azonos vagy hasonló értékrendű jelenségeivel. A párhuzamoknak ezek a fellépései minden esetben találóak, sőt: egzaktak. Különös érzékenységgel elemzi Bori Krleža költészetének korai (háborús) és férfikorabeli szakaszát. A hangvétel és tárgy különbözősége e két szakaszban nyilvánvaló, a hangszerelés sajátos rezdüléseiben azonban Bori minden esetben rátalál a közös eredőkre. Elmélyült munkára vall az is, ahogy a prousti idő jelenvalóságát tetten éri a krležai módszerben. Nemkülönben a glembayizmus és klanfarizmus ismérveinek felmutatása. Vagy ahogy Latinovicz szellemi portréját adja, az éppoly intenzív, mint *Az ész határán* és a *Bankett Blitvában* éghajlatának mesteri felismerése a politikai borulat, a nimbostrátusz okozta hangerősödésben. Nem feledkezve meg eközben a tragikus éleslátás elemzésében a művész pokoljárásának mivoltáról sem. A *Trilógia* taglalása egyedülálló. A *Zászlókat* pedig rámutat a krležai summa krležianaként. Es teszi mindezt az összefüggések olyan láttatásával, hogy az olvasó teljes képet nyerhet Krleža világáról. Szükségességéről megéppenséggel úgy, mint M. Ristić, az író barátja és méltatója: „Krleža minden műfajban, verseiben és drámáiban csakúgy, mint novelláiban és regényeiben, vitairataiban, cikkeiben csakúgy, mint emlékirataiban folytatja csupán a mélyreható életszerűségek szakadatlan, gazdag és mindig új modulálását, amelyeket egészen rendkívüli érzékenységgel merít az életből, s azokat művészi síkra vetítve az életnek adja vissza.”

Befejezésül csupán ennyit: hogyha a *Trilógia* fordítójaként és Matjević *Beszélgetések Miroslav Krležával* c. munkája átültetésével valamelyest katalizátorként járultam hozzá Krleža megismertetéséhez a Dráván túl: nos, ezt igazában a horvát irodalom Őriásának s ígésének köszönhetem.

Horvátul írt referátumát Dudás Kálmán a Julije Benešić-díj átvételkor olvasta fel az ez év májusában megtartott Zágrábi Nemzetközi Találkozó (ZKR) műsorszámaként. A jeles költőnek és műfordítónak, aki folyóiratunknak indulásától kezdve állandó munkatársa, ezúton is gratulálunk kitüntetéséhez.